

XALQ RIVOYATLARI ASOSIDA SHAXS MA'NAVIY BARKAMOLLIGINI SHAKLLANTIRISHNING O'QUV-TARBIYAVIY MEXANIZMLARI

*Turg'unova Aziza,
Oriental universiteti, magistrant*

*Egamberdiyeva Farida,
Oriental universiteti, professor*

Annotatsiya. Maqolada xalq rivoyatlaridan foydalanishning shaxs ma'naviy barkamolligini shakllantirishdagi o'quv-tarbiyaviy mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Rivoyatlar milliy og'zaki ijod namunasi sifatida yosh avlodda ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish, axloqiy me'yorlarni singdirish va vatanparvarlik ruhini tarbiyalashda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotda xalq rivoyatlarining o'quv jarayonidagi ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari, ularni dars va darsdan tashqari faoliyatlarda qo'llash mexanizmlari hamda shaxsning ma'naviy-axloqiy kamolotiga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: xalq rivoyatlari, ma'naviy barkamollik, ta'lim, tarbiya, qadriyatlar, pedagogik mexanizmlar.

Abstract. The article provides a scientific analysis of the educational and pedagogical mechanisms of using folk legends in shaping the moral and spiritual development of the individual. As a unique genre of national oral folklore, folk legends serve as an important means of instilling ethical norms, promoting moral values, and fostering patriotism among the younger generation. The study examines the educational and formative potential of folk legends in the learning process, their application in both curricular and extracurricular activities, as well as their impact on the moral and ethical growth of learners.

Keywords: folk legends, spiritual development, education, upbringing, values, pedagogical mechanisms.

Milliy og'zaki ijod xalqning ijtimoiy-tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini mujassamlashtirgan, asrlar davomida shakllangan bebaho madaniy merosdir. Xalq og'zaki ijodining turli janrlari orasida rivoyatlar alohida ahamiyat kasb etadi. Ular xalqning diniy-axloqiy qarashlari, tarixiy tasavvurlari va ijtimoiy ideallarini o'zida aks ettirib, yosh avlodning ma'naviy barkamolligini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Rivoyatlar orqali shaxsda ezgulik va yovuzlik haqidagi qarashlar uyg'onadi, axloqiy me'yorlar singdiriladi hamda milliy qadriyatlarga bo'lgan hurmat tuyg'usi mustahkamlanadi.

Pedagogik jarayonda xalq rivoyatlaridan foydalanishning ahamiyati shundaki, ular o'quvchilarning tafakkurini kengaytiradi, obrazli va ma'naviy-estetik idrokini rivojlantiradi, mustaqil fikrlash va xulosalar chiqarish ko'nikmalarini shakllantiradi. Bu jarayon shaxsning intellektual rivojlanishi bilan bir qatorda uning ma'naviy-axloqiy kamolotini ta'minlashga xizmat qiladi. Avloniy ta'kidlaganidek, "axloq tarbiyasiz ilm

– maqsadsiz qilichdir”. Bu fikr ta’limning ikki asosiy qirrasini – bilim berish va tarbiyalash – bir-biri bilan uzviy bog‘liq ekanligini ilmiy asosda ko‘rsatadi. Shuning uchun ham rivoyatlarni ta’lim jarayoniga singdirish o‘quvchiga nafaqat nazariy bilim beradi, balki uni ma’naviy qadriyatlar asosida tarbiyalash imkonini ham yaratadi.

Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, xalq og‘zaki ijodi namunalaridan foydalanish o‘quvchilarda milliy o‘zlikni anglash, ijtimoiy birdamlik va fuqarolik mas’uliyatini shakllantirishda muhim ta’sir ko‘rsatadi. Xalq rivoyatlari nafaqat tarixiy-ma’rifiy bilimlarni yetkazadi, balki shaxsni ijtimoiylashuv jarayoniga faol qo‘shadi, uning ruhiy olamini boyitadi va shaxsiy tajribasini milliy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtiradi.

Xalq rivoyatlarining o‘quv-tarbiyaviy jarayondagi ahamiyati, avvalo, ularning ta’limiy funksiyasi bilan izohlanadi. Rivoyatlar o‘zida muayyan tarixiy voqealar, diniy tasavvurlar, ijtimoiy-siyosiy qarashlar va xalqning madaniy merosini mujassam etadi. Ular o‘quvchilarda tarixiy xotirani shakllantiradi, milliy ongini mustahkamlaydi va qadimiy ijtimoiy munosabatlarni anglashga yordam beradi. Shuningdek, rivoyatlar orqali xalqning dunyoqarashi va mentaliteti o‘quvchilarga yetkaziladi, bu esa bilim jarayonini yanada mazmunli va qiziqarli qiladi.

Ikkinchidan, rivoyatlar axloqiy tarbiya vositasi sifatida alohida pedagogik qiymatga ega. Ularning mazmunida ezgulik va yovuzlik, rostgo‘ylik va yolg‘on, sabr-toqat va shoshqaloqlik, mardlik va qo‘rqoqlik kabi qarama-qarshi tushunchalar o‘z aksini topadi. Bu orqali o‘quvchilar hayotiy saboqlarni o‘zlashtiradilar, ijtimoiy me’yorlarga rioya qilish, halollik va adolatni qadrlash kabi xulqiy sifatlarni egallaydilar. Shu jihatdan rivoyatlar yosh avlodda ma’naviy-axloqiy immunitetni shakllantirishga xizmat qiladi.

Uchinchidan, rivoyatlar o‘zining tarbiyaviy-estetik funksiyasi bilan ajralib turadi. Rivoyatlarda qo‘llanilgan obrazlilik, ramziy tasvirlar va badiiy ifodalar o‘quvchilarda estetik didni rivojlantiradi, obrazli fikrlash ko‘nikmalarini shakllantiradi va san’atga bo‘lgan qiziqishni kuchaytiradi. Rivoyatlar orqali o‘quvchilar nafaqat ma’naviy saboqlarni qabul qiladi, balki xalq badiiy tafakkurining nozik qirralarini ham his qiladi.

To‘rtinchidan, rivoyatlar ijtimoiy-tarbiyaviy funksiyani bajaradi. Ular jamoaviylik, birdamlik, vatanparvarlik va insoniylik kabi qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Bu esa yoshlarni jamiyatning faol a’zosi sifatida shakllantirishga, ularning fuqarolik mas’uliyatini yuksaltirishga va milliy qadriyatlarni qadrlashga undaydi. Pedagogik tadqiqotlarda ta’kidlanishicha, xalq og‘zaki ijodi namunalari yoshlarni jamiyatga ijtimoiy moslashtirishda muhim vosita sifatida qaraladi.

Xalq rivoyatlaridan ta’lim-tarbiya jarayonida samarali foydalanishning bir nechta mexanizmlari mavjud bo‘lib, ular didaktik, tarbiyaviy va estetik yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi. Didaktik mexanizmlar rivoyatlarni dars jarayoniga integratsiya qilish, xususan, ona tili, adabiyot va tarix fanlarida qo‘llash orqali amalga oshiriladi. Bu jarayonda rivoyatlar asosida savol-javoblar, muhokamalar va xulosalash kabi tahliliy topshiriqlar tashkil etilib, o‘quvchilarda mustaqil fikrlash hamda ijodiy yondashuv ko‘nikmalari rivojlantiriladi. Tarbiyaviy mexanizmlar esa rivoyatlardan rolli o‘yinlar, dramatizatsiya va sahna ko‘rinishlari shaklida foydalanish, shuningdek, rivoyatlardagi qahramonlar xarakteri asosida axloqiy muhokamalar o‘tkazish orqali namoyon bo‘ladi. Bu jarayon vatanparvarlik, birdamlik, halollik kabi muhim ijtimoiy

qadriyatlarni yosh avlodga singdirishda katta ahamiyat kasb etadi. Estetik mexanizmlar esa rivoyatlardagi obrazlilik va ramziylikni tahlil qilish, o'quvchilarda estetik zavq va obrazli fikrlashni shakllantirish hamda og'zaki va yozma nutqda badiiy ifodalardan samarali foydalanishni rag'batlantirishga qaratilgan. Shu tariqa, xalq rivoyatlari ta'lim-tarbiya jarayonida shaxsning intellektual, axloqiy va estetik barkamolligini ta'minlashda kompleks mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Jadval 1. Xalq rivoyatlarining o'quv-tarbiyaviy imkoniyatlari

Yo'nalish	O'quv jarayonidagi imkoniyatlar	Tarbiyaviy natijalar
<i>Didaktik</i>	Rivoyatlar orqali bilim berish, tarixiy xotirani boyitish	Mustaqil fikrlash, xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantirish
<i>Axloqiy</i>	Ezgulik va yovuzlik qarama-qarshiligini o'rganish	Adolat, halollik, sabr-toqat kabi fazilatlarni singdirish
<i>Estetik</i>	Badiiy ifodalarni tahlil qilish	Estetik didni shakllantirish, obrazli fikrlashni rivojlantirish
<i>Ijtimoiy</i>	Qahramonlik va jamoaviylik haqidagi rivoyatlarni o'rganish	Vatanparvarlik, birdamlik, fuqarolik mas'uliyatini shakllantirish

Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, xalq rivoyatlari ta'lim-tarbiya jarayonida ko'p qirrali funksiyani bajaradi. Didaktik yo'nalishda ular bilim berish vositasi sifatida xizmat qilib, o'quvchilarning tarixiy xotirasini boyitadi hamda mustaqil fikrlash va xulosa chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi. Axloqiy yo'nalishda rivoyatlar ezgulik va yovuzlikning qarama-qarshiligini namoyish etib, adolat, halollik, sabr-toqat kabi insoniy fazilatlarni yosh avlodga singdiradi. Estetik yo'nalishda esa rivoyatlar badiiy ifodaning jonli namunasi sifatida estetik didni shakllantirish, obrazli tafakkurni rivojlantirish va badiiy nutqqa qiziqishni oshirishga yordam beradi. Nihoyat, ijtimoiy yo'nalishda ular o'quvchilarda vatanparvarlik, birdamlik, fuqarolik mas'uliyati kabi jamiyat uchun muhim qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu jihatdan, xalq rivoyatlari nafaqat adabiy-badiiy meros, balki shaxs ma'naviy barkamolligini ta'minlovchi kuchli pedagogik mexanizm sifatida baholanishi mumkin.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, xalq rivoyatlari shaxs ma'naviy barkamolligini shakllantirishda beqiyos o'rin tutadi. Ular o'z mazmun-mohiyati bilan ta'limiy, tarbiyaviy, estetik va ijtimoiy funksiyalarni bajarib, yosh avlodni intellektual va ma'naviy jihatdan kamol toptirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi. Rivoyatlarda mujassamlangan ezgulik va yovuzlik haqidagi qarashlar, axloqiy me'yorlar, xalqning tarixiy xotirasi va badiiy tafakkuri o'quvchilar ongiga chuqur singib, ularda mustaqil fikrlash, estetik did, milliy qadriyatlarga hurmat va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiradi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida rivoyatlardan foydalanishning didaktik, tarbiyaviy va estetik mexanizmlarini uyg'unlashtirish o'quvchilarning nafaqat bilim doirasini kengaytiradi, balki ularning axloqiy barkamolligini ta'minlashga, shaxs sifatida shakllanishiga va milliy o'zlikni anglashiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli xalq

rivoyatlarini ta'limiy jarayonga keng joriy etish zamonaviy pedagogikaning muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Avloniy, A. (1992). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O'qituvchi. (Asar birinchi nashri – 1913).
2. Qosimova, D. (2016). Xalq og'zaki ijodi va uning ta'lim-tarbiyadagi o'rni. Ma'naviyat va ma'rifat jurnali, №3, 45–49.
3. Saidov, U. (2019). Milliy qadriyatlar asosida yoshlarni tarbiyalashning pedagogik mexanizmlari. Pedagogika jurnali, №2, 12–18.
4. Yoqubov, J. (2020). O'zbek xalq og'zaki ijodining ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati. O'zbek tili va adabiyoti, №6, 33–39.
5. Karimov, I. A. (1997). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
6. Hasanov, M. (2008). O'zbek xalq og'zaki ijodi. Toshkent: Fan.
7. Zunnunov, A. (2004). Xalq pedagogikasi asoslari. Toshkent: O'qituvchi.